

ההפרטה בהשכלה הגבוהה והשלכותיה על הרכב הסטודנטים: מי מצטרף לתכניות החוץ-תקציביות לתואר השני באוניברסיטה ומדוע?

אברהם יוגב, עדיית ליבנה ועודד מקרוסי

התכניות החוץ-תקציביות לתואר השני באוניברסיטאות הציבוריות בישראל הוקמו כחלק מתהליך ההפרטה במערכת ההשכלה הגבוהה. מספרן ההולך וגדל של תכניות אלו מעלה את השאלה מי הם הסטודנטים הפונים ללימודים בהן ומדוע הם עושים זאת. מחקר זה מבקש לענות על השאלה, והוא מתבסס על שאלון שהועבר בשנת הלימודים תשס"ז ל-432 סטודנטים בשבע תכניות חוץ-תקציביות ובשבע תכניות פנים-תקציביות המקבילות להן באוניברסיטת תל אביב. המחקר משווה בין שני סוגי התכניות מבחינת מאפייני הסטודנטים, מניעיהם ללימודי התואר השני ועמדותיהם כלפי האוניברסיטה. הממצאים מלמדים כי הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות הם בעלי יתרון תעסוקתי לעומת הסטודנטים בתכניות המקבילות, אך נבדלים מהם גם מבחינה חברתית ולימודית. המניעים של סטודנטים אלו להמשיך ללימודי התואר השני דומים

* פרופ' (אמריטוס) אברהם יוגב, בית הספר לחינוך והחוג לטוציולוגיה ואתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: yogev@post.tau.ac.il

עדיית ליבנה, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: iditliv@post.tau.ac.il

עודד מקרוסי, בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.

דואר אלקטרוני: odedmc@post.tau.ac.il, odedmc@gmail.com

מחקר זה בוצע בתמיכת הקרן הלאומית למדע (מענק 445/06). שמות המחברים מוצגים בסדר אלף-ביתי לציון תרומתם השווה למאמר.

המאמר התקבל לדפוס במגמות ב-6 במרס 2012.

למניעי הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות, אולם הם תומכים יותר בתהליך ההפרטה בהשכלה הגבוהה ופחות בתפקידים החברתיים הקלאסיים של האוניברסיטאות. נראה אפוא שהתכניות החוץ-תקציביות מאפשרות לקבוצות, השונות מאלו הנוהגות ללמוד בתכניות הפנים-תקציביות, להשתלב בלימודים מתקדמים, וכך הן מרחיבות את שוויון ההזדמנויות בהשכלה הגבוהה בישראל. עם זאת, אנו מצביעים על סוגיות חשובות הכרוכות בתכניות אלו בכל הנוגע להשפעתן על תפקידה המסורתי של האוניברסיטה הציבורית.

מילות מפתח: אוניברסיטאות, הפרטה, תכניות חוץ-תקציביות, עמדות סטודנטים

"דיפלומטיה וביטחון לבכירים", "פילוסופיה, מידע ותרבות דיגיטלית" ו"מנהל ומנהיגות בחינוך" – אלו הן דוגמאות ספורות למגוון התכניות החוץ-תקציביות לתואר השני שהציעה אוניברסיטת תל אביב בשנת הלימודים תשע"ב (תשע"ב א). תכניות אלו, ועוד רבות אחרות, פרחו בעשור האחרון בכמה אוניברסיטאות בארץ כחלק מתהליך ההפרטה בהשכלה הגבוהה. הפרטה זו משמעה, בראש ובראשונה, מכירה של שירותים אוניברסיטאיים, המהווים משאבים ציבוריים, לגורמים המממנים את האוניברסיטאות באופן פרטי.

מחקר תהליכי ההפרטה בהשכלה הגבוהה התרכז בעבר באוניברסיטאות פרטיות ובמוסדות להשכלה גבוהה למטרות רווח (Bok, 2003; Kirp, 2003), ואילו כיום הוא מתמקד בתהליכי ההפרטה באוניברסיטאות ציבוריות (Morphew & Eckel, 2009; Priest & St. John, 2006). תהליכי ההפרטה התרחשו באוניברסיטאות ציבוריות בעקבות תהליך שיווקיות (marketization), שחל בשל צמצום התמיכה הציבורית בהן. כך, למשל, בישראל קוצץ התקציב הציבורי של ההשכלה הגבוהה בעשור האחרון בכ-20%. עובדה זו המריצה את האוניברסיטאות למצוא מקורות מימון אחרים לתקציבן השוטף (הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, 2007).

תהליכי ההפרטה הללו באים לידי ביטוי במושג "קפיטליזם אקדמי", שטבעו סלוטר ורוס (Slaughter & Rhoades, 2004), והוא מתייחס למכלול ההתנהגויות השוקיות ודמויות השוק של האוניברסיטאות בנושאי הוראה, מחקר וניהול. המושג קשור ישירות לכלכלה הנאו-ליברלית, העומדת ביסוד ההפרטה באוניברסיטאות. הוא מתייחס לא רק לאוניברסיטאות בארצות הברית, אלא גם למתרחש באוניברסיטאות במדינות אחרות בעולם, דוגמת קנדה, אוסטרליה ובריטניה (Slaughter & Leslie, 1997). לפי מושג זה, האחריות הראשונית להתנהלות השוקית של האוניברסיטאות הציבוריות היא של הממשלות בשל הקיצוצים המתמשכים שהיא גוזרת על תקציבי ההשכלה הגבוהה. עם זאת, האוניברסיטאות והנהלותיהן אינן פטורות מאחריות להתנהגות זו, שמקורה ברצון להידמות ככל האפשר למוסדות אחרים במסגרת הכלכלה והמדיניות הנאו-ליברליות.

סלוטר ורודס (Slaughter & Rhoades, 2004, pp.190-192) רואים בתכניות החוץ-תקציביות בתואר השני באוניברסיטאות רבות בארצות הברית חלק בלתי נפרד מתופעת הקפיטליזם האקדמי. לתפיסתם, תכניות מסוג זה, המיועדות למנהלים מועסקים שאינם פנויים ללימודים מלאים ולכתיבת תזה, נוסדו על-ידי האוניברסיטאות גם בשל ההוצאה הנמוכה הכרוכה בהן וגם משום שהן בעלות כוח משיכה רב יותר מתכניות קלאסיות להשכלת מבוגרים באוניברסיטאות.

גם בישראל תכניות אלו מתבססות בדרך כלל על ההילה של התכניות החוץ-תקציביות הוותיקות לתואר השני בבתי הספר למנהל עסקים. הן נפתחות ומקבלות את אישור המועצה להשכלה גבוהה על סמך דמיון מבחינת המבנה והתוכן של תכנית הלימודים לתכניות הפנים-תקציביות המקבילות. ואולם, התכניות החוץ-תקציביות מעסיקות שיעור גבוה יחסית של מורים מן החוץ כמרצים ומנחים ואינן יקרות לתפעול. זאת ועוד, הסטודנטים המשתתפים בתכניות מסוג זה משלמים שכר לימוד גבוה ובלתי מסובסד ונהנים ממשך הלימודים הקצר (כמעט תמיד שנה אחת) ומהתאמה של מבנה הלימודים לעבודתם (בדרך כלל יומיים בשבוע, מהם יום אחד שאינו יום עבודה). בנקודה זו יש להגיש שאף שאנו דנים בתכניות החוץ-תקציביות כביטוי לתהליך ההפרטה המתרחש באוניברסיטאות, נכון להיום מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל היא עדיין ציבורית וחלק הארי של הסטודנטים לומד בתכניות שאינן פרטיות.

במסגרת הדיון בקפיטליזם האקדמי, ובכללו התכניות החוץ-תקציביות, חשוב להבין מהן העמדות מתוך האקדמיה המבקרות אותו ומהן העמדות התומכות בו. הביקורת העיקרית מתייחסת לכך שהאוניברסיטאות איבדו בהדרגה את תפקידן המסורתי והתנהלותן החלה להתבסס על תחרות עסקית, בעולם שבו הידע הופך לסוג נוסף של סחורה (Berman, 1998; Gould, 2003). אחת ההשלכות של איבוד הערכים שנלווה לפעילות זו של האוניברסיטאות היא השפעתה של הפרטה ההוראה על אי-השוויון החברתי בכל הנוגע לקליטת סטודנטים. השפעה זו באה לידי ביטוי הן בשכר הלימוד הגבוה המאפיין תכניות מסוימות והן בהתמעטות המלגות על רקע חברתי-כלכלי והמעבר למערכת מימון באמצעות הלוואות (Slaughter, 1998), והיא מתרחשת במקביל לעלייה בשיעור מלגות ההצטיינות המשמשות את האוניברסיטאות לתחרות ביניהן על סטודנטים מוכשרים לשם העלאת יוקרתן (Washburn, 2005). ביקורת נוספת יוצאת נגד אבדן הלגיטימציה של האוניברסיטאות כמגנות על המסורת הדמוקרטית וכלוחמות למען זכויותיהן של קבוצות מיעוט חלשות בשל תהליכי ההפרטה הבלתי מבוקרים שלהן (Aronowitz, 2000; Giroux, 2002) והמעבר מן "האחריות החברתית" של האוניברסיטאות לשירות העילית החברתית (Fisher & Rubenson, 1998).

רבים מן החיבורים היוצאים נגד תהליכי ההפרטה מתמקדים במנגנונים ובאמצעים שהאוניברסיטאות נוקטות כדי לקדם את התהליכים האלה. הם מתבססים על כך שראשיתה של ההפרטה היא לרוב ביוזמת נשיאי האוניברסיטאות והסגל המנהלי הבכיר,

אף כי היא נעשית לעתים בניגוד לעמדותיהם של אנשי סגל ההוראה (Gumport, 1993). בולט במיוחד במסגרת ביקורת זו הוא קירפ (Kirp, 2003), המדגים כיצד הנהלתן של אוניברסיטאות שונות שכרה יועצים ארגוניים מיוחדים, שתפקידם להכתיב מדיניות ששמה "RCM" (Resource/Revenue Center Management). לפי גישה מנהלית זו, היחידות האקדמיות באוניברסיטאות מחויבות לתהליך הפרטת ההוראה כדי להעלות את הרווחיות ואת כדאיות השימור שלהן, והיא נעשית בד בבד עם צמצום ההוראה הרגילה במסגרתן נוכח בעיות תקציביות (ראו גם Berman, 1998). תפיסה זו הפכה בהדרגה למקובלת על הסגל במקצת האוניברסיטאות והגבירה את שיתוף הפעולה של כמה יחידות אקדמיות עם תהליכי הפרטה. לא ברור אפוא עד כמה הפרטה באוניברסיטאות נכפתה עליהן מבחוץ או עד כמה היא בבחינת יוזמה עסקית שלהן, שמטרתה להידמות יותר ויותר לארגונים הכלכליים הפועלים סביבן (Brown & Clignet, 2000). ביקורת דומה מתח ברנט (Barnett, 2003) וטען כי האוניברסיטאות כבריטניה הפכו את עורן והן נעשות בהדרגה "אוניברסיטאות יזמיות" במובן הכלכלי, מעבר לכל היגיון אקדמי ברור.

גם הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (וועדת שוחט) הביעה את חששותיה מכך שהרחבת המערכת החוץ-תקציבית, לצד המערכת המבוססת על מימון ציבורי, עשויה לפגוע באנשי הסגל ובתוכני הלימוד. חששות אלו מקבלים משמעות נוספת נוכח התרחבות התכניות החוץ-תקציביות בתוך המערכת הציבורית עצמה. הוועדה מציינת במפורש כי תכניות אלו פוגעות במשימתן העיקרית של האוניברסיטאות, וכי מקורן הוא לא ברצון ליצור שירות חברתי עבור הציבור הרחב, אלא במצוקה כלכלית ברורה של מערכת ההשכלה הגבוהה. נדמה שהוועדה אף תוהה בדבר ההשלכות של התכניות החוץ-תקציביות על החלפת ה"מוצר" של השכלה בזה של תארים אקדמיים. כך, למשל, נכתב בדוח הוועדה (הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, 2007):

לצורך התכנית [החוץ-תקציבית] האוניברסיטאות משתמשות בתשתיות שהוקמו בסיוע מקורות ציבוריים, ונעזרות בסגל המוסד הנהנה מתשלום נוסף. לא אחת התכנית מקנה תואר אקדמי בהליך מזורז בהשוואה לתכניות הלימודים הרגילות של האוניברסיטאות. הוועדה דנה בהמשך קיומו של "המגזר החוץ-תקציבי" בין כותלי האוניברסיטאות והמכללות המתוקצבות, וממליצה לצמצמו ככל האפשר. לדעת הוועדה, מסלולי לימודים מזורזים לתואר נוטים לפגוע במצוינות האוניברסיטאות ובמאמץ המחקר של הסגל האקדמי המעורב בתכניות אלו [...] במקביל להרחבת התמיכה הכספית יש לצמצם את תכניות ההוראה החוץ-תקציבית בתוך האוניברסיטאות והמכללות לתכניות בעלות ערך אקדמי וחברתי ברור (עמ' 86).

ברצוננו להסתייג כעת ולציין כי החיבורים היוצאים כנגד הקפיטליזם האקדמי, הן בישראל והן במדינות מערביות אחרות, הם לרוב תולדה של ביקורת אידאולוגית יותר משהם תולדה של מחקר אמפירי מבוסס. העדויות המחקריות בחיבורים שהזכרנו בשורות הקודמות ובחיבורים אחרים נוגעות בעיקר לתהליכים נקודתיים שהתרחשו באוניברסיטאות מסוימות במדינות שונות, והן אינן מתחברות לכדי מסגרת מחקרית שיטתית ושלמה. מחקר זה נשען על הביקורות של החיבורים הללו, והוא מבקש לבחון בצורה זהירה ומושכלת את ההשלכות של תהליכי הפרטת ההוראה באוניברסיטה ציבורית אחת בישראל.

מנגד, החיבורים התומכים בתהליכי ההפרטה השונים במערכת ההשכלה הגבוהה הם מעטים יחסית, ורובם התפרסמו ב-10 השנים האחרונות. הם מתייחסים להפרטה בדרך כלל בצורה פחות מאיימת ורואים בה אמצעי לקבלת אוטונומיה רבה וגמישות ניהולית, שלא התאפשרו לאוניברסיטאות קודם לכן. שלא במפתיע, רבים מן החיבורים האלה נכתבו בידי ראשי אוניברסיטאות בעבר, התופסים את ההפרטה בהשכלה הגבוהה כפתרון ההגיוני והמיטבי נוכח הירידה הבלתי נמנעת במשאבים הציבוריים (ראו סקירה בנושא זה אצל Morphew & Eckel, 2009).

נוסף על כך, הם מסבירים את ההפרטה בצורך ליצור "שליחות" חדשה עבור האוניברסיטאות, כזו שתחבר אותן יותר לקהילה המקומית ולקהילה הארצית ולצורכיהן השונים. כך, למשל, כנס בנושא "האוניברסיטה בשנת 2010", שערכה אוניברסיטת תל אביב בשנת 2000, נשא איתמר רבינוביץ, נשיא האוניברסיטה דאז, נאום על "האוניברסיטה כעמוד תווך של החברה האזרחית". לדבריו, על האוניברסיטה להפחית את תלותה התקציבית במדינה על-ידי שיתוף פעולה עם החברה האזרחית, שרכיביה הם העולם הכלכלי והעסקי, המקצועות החופשיים ופרטים בעלי קיום עצמאי שאינם מתבססים על מלגות ממשלתיות (רבינוביץ, 2000). כדוגמה להתקרבות האוניברסיטה לחברה האזרחית הציב רבינוביץ את הקמתם של בית הספר לממשל ובית הספר לניהול.

לבסוף, ההפרטה בהשכלה הגבוהה מוצדקת, לפי חיבורים אלו, גם מבחינה מנהלית, מאחר שעל האוניברסיטאות להידמות ככל האפשר לסביבתן, המשופעת בארגונים בעלי אופי כלכלי-רווחי (Duderstadt & Womack, 2003; Zemsky, Wegner, & Massy, 2005). ואכן, רצונן הברור של האוניברסיטאות להיות חדשניות ויצירתיות ככל האפשר מעודד אותן לפתח יוזמות מגוונות שתועלת כלכלית בצדן, דוגמת התכניות החוץ-תקציביות לתואר השני.

תכניות חוץ-תקציביות באוניברסיטת תל אביב: חקר מקרה

התכניות החוץ-תקציביות, המהוות כאמור ביטוי מובהק לקפיטליזם האקדמי שבו דנו עד כה, קיימות בכל האוניברסיטאות בישראל. ואולם, הן מאפיינות בייחוד את אוניברסיטת תל אביב ואת אוניברסיטת בר-אילן בשל הביקוש הרב לתואר שני במרכז הארץ ובשל המצוקה התקציבית הניכרת שאוניברסיטת תל אביב סבלה ממנה. בשנת הלימודים תשס"ז, שנת עשיית המחקר, פעלו באוניברסיטת תל אביב 16 תכניות חוץ-תקציביות ובאוניברסיטת בר-אילן פעלו 9 תכניות, לעומת 4 תכניות באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת בן-גוריון ו-2 תכניות בלבד באוניברסיטת חיפה. מבין שתי האוניברסיטאות הראשונות, שבהן מספר התכניות החוץ-תקציביות הוא הגבוה ביותר, בחרנו להתמקד באוניברסיטת תל אביב.

באוניברסיטה זו, שאנו מתייחסים אליה כחקר מקרה של תהליכי ההפרטה באוניברסיטאות בכל הארץ, נפתחו בחמש השנים שקדמו לביצוע המחקר 16 תכניות חוץ-תקציביות, ומספרן מאז רק הולך וגדל. משך הלימודים בתכניות אלו הוא שלושה סמסטרים רצופים (כולל קיץ) במשך יומיים בשבוע (לרוב, יום חמישי ויום שישי), כך שמנהלים עובדים יכולים להשתתף בהן. שכר הלימוד הוא למעלה מכפול בהשוואה לשכר הלימוד המסובסד, והסטודנטים אינם נדרשים לכתוב תזה לצורך קבלת התואר השני. האוניברסיטה מרוויחה מתכניות אלו כ-50 מיליון שקלים מדי שנה בשנה, סכום לא מבוטל, מאחר שמדובר בתקציב "נזיל".

ניתוח מבני של התכניות החוץ-תקציביות בהשוואה לתכניות הפנים-תקציביות העלה שהדמיון ביניהן, כפי שהוא מתבטא בדרישות של התכניות, בקורסים הנלמדים בהן ובמרחצים בקורסים אלו, אינו רב (יוגב, 2010). עובדה זו היא כמובן בעלת השלכות ניכרות הן על מדיניות הפנים של האוניברסיטה והן על יחסיה של האוניברסיטה עם הממשלה (Yogev, 2010). במאמר זה אנו מבקשים לעסוק בחקר הסטודנטים הלומדים בתכניות החוץ-תקציביות ובמקבילותיהן הפנים-תקציביות. ככל הידוע לנו, זה המחקר הראשון לא רק בישראל, אלא גם במדינות מערביות אחרות, הבוחר באופן מעמיק ומקיף את הסטודנטים בתכניות אלו.

מטרת המחקר ושאלות המחקר

במחקר זה אנו מבקשים לעמוד על מאפייניהם של הסטודנטים לתואר השני בתכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות, על מניעיהם ללימודים ועל עמדותיהם ולהשוות בינם לבין אלו של סטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות. לשם כך ננסה לענות על שלוש שאלות עיקריות.

שאלת מחקר 1: האם יש הבדל בהרכב החברתי, הלימודי והתעסוקתי בין הסטודנטים לתואר השני בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות? התפיסה המקובלת היא שהסטודנטים בהשכלה הגבוהה הפרטית מתאפיינים ברקע כלכלי מבוסס יחסית, המאפשר להם לעמוד בשכר הלימוד הגבוה. ואולם, הספרות העוסקת בכך, בעיקר במסגרת מחקרים שעניינם נגישות לחינוך העל-תיכוני הלא אקדמי ולתואר הראשון, מלמדת כי הסטודנטים בהשכלה הגבוהה הפרטית נבדלים מן הסטודנטים האחרים לא רק מבחינת רקע כלכלי, אלא גם מבחינת מין, גיל, השכלה קודמת ומעמד תעסוקתי ואף במניעיהם ללימודים הגבוהים (ראו לדוגמה, Schuetze & Slowey, 2002). ככלל, סטודנטים אלו נוטים להיות מבוססים ועצמאים מבחינה כלכלית, הם מועסקים במשרה מלאה והם מבוגרים יותר מן הסטודנטים בתכניות המקבילות (Pusser, Gansneder, Gallaway, & Pope, 2005).

התרחבותה של מערכת ההשכלה הגבוהה, ובכללה זו הפרטית, הגבירה גם בישראל את נגישותן ללימודים של קבוצות מן הפריפריה החברתית, כגון ערבים, חרדים ותושבי עיירות הפיתוח (וולנסקי, 2005; וולנסקי ולימור, 2006). מחקר מקיף, שנערך בסוף שנות ה-90 על לימודי התואר הראשון בישראל (איילון ויוגב, 2002), מצביע על שיעור גבוה יחסית של סטודנטים מבוגרים ומזרחים במכללות הפרטיות ובשלוחות של האוניברסיטאות הזרות, שהישגיהם הלימודיים נמוכים לעומת אלו של הסטודנטים באוניברסיטאות (ראו גם איילון, 2008; Dar & Getz, 2007). עם זאת, ובהתאם לתפיסה המקובלת שהתייחסו אליה קודם לכן, מחקר זה מלמד גם כי הקבוצות הנהנות מן ההשכלה הגבוהה הפרטית הן לרוב מבוססות מבחינה כלכלית וגרות במרכז הארץ. כך, למשל, רבים מן הלומדים בשלוחות של האוניברסיטאות הזרות הם סטודנטים המצויים באמצע הקריירה המקצועית, כלומר עובדים במגזר הציבורי, בעיקר במערכת החינוך ובמערכת הביטחון, שהיו זקוקים לתואר אקדמי כאמצעי לתוספת שכר או לקידום מקצועי (וולנסקי, 2005).

למיטב ידיעתנו, עוד לא נבחנה בהיקף כזה ההשפעה של פתיחת התכניות החוץ-תקציביות במוסדות ללא כוונת רווח, ובייחוד בלימודים לתארים מתקדמים, על כניסתן של קבוצות חדשות להשכלה הגבוהה. המחקר היחיד שבוצע עד כה (Ayalon & Menahem, 2010) נוטה להדגיש את העובדה שהסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות באים מרקע חברתי חלש יותר מן הסטודנטים לתואר השני בתכניות הפנים-תקציביות. ואולם, מחקר זה התייחס רק לסטודנטים הלומדים בפקולטה למדעי החברה באוניברסיטת תל אביב ובדק את מאפייניהם ולא את מניעיהם ללימודים אלו.

עם זאת, יש לזכור כי התכניות החוץ-תקציביות פונות לקהל יעד מסוים ומשווקות לרוב כמיועדות למנהלים ולבכירים בשוק העבודה. לדוגמה, התכנית החוץ-תקציבית במנהל ומנהיגות בחינוך תוארה כ"מיועדת למנהלים ובעלי תפקידים ניהוליים בארגוני חינוך פורמאליים ובלתי פורמאליים" (אוניברסיטת תל אביב, תשע"ב ב). שיווק מעין

זה מרמז על תפיסת קהל היעד של התכניות כהומוגני וממצב אותן כמשרתות בעיקר את הקבוצות החזקות. הדרישה של רוב התכניות האלה לניסיון מעשי מוכח בתפקיד ניהולי בתחום הרלוונטי מחזקת עוד יותר את פנייתן לקבוצות נבחרות.

שאלת מחקר 2: האם יש הבדל במניעים ללימודים לתואר שני בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות?

גם בהקשר זה התפיסה המקובלת היא שהפונים לתכניות החוץ-תקציביות עושים זאת בעיקר מתוך שיקולים הכרוכים בקריירה המקצועית, ואילו המניעים ללימודי התואר השני של הסטודנטים האחרים הם מגוונים. תפיסה זו מתבססת, בין היתר, על הספרות המלמדת כי סטודנטים מקבוצות חברתיות חדשות יחסית בהשכלה הגבוהה נוטים להתייחס אליה באופן מעשי ותועלתני יותר ורואים בה אמצעי לקידום בשוק העבודה (Levine, 2001). ואולם, התכניות החוץ-תקציביות מתאפיינות בכך שהן מאפשרות למנהלים בשוק העבודה להמשיך ללימודים מתקדמים, דבר שפעמים רבות לא היו יכולים לעשותו בתנאים רגילים, ולכן בהחלט ייתכן שגם הם מושפעים ממניעים מגוונים. לדוגמה, אחת המטרות של התכנית החוץ-תקציבית בפילוסופיה, מידע ותרבות דיגיטלית (אוניברסיטת תל אביב, תשע"ב ג) היא זאת:

...[להתמודד] עם התרבות הדיגיטלית תוך שימוש בכלים פילוסופיים מקצועיים. התכנית מציעה מכלול שיטתי של דיונים מפרספקטיבה פילוסופית כוללת, ובכך מרחיבה את הדיון גם מעבר לקשרים הידועים שבין התרבות הדיגיטלית עם פוליטיקה, תקשורת, טכנולוגיה, עסקים, אמנות וכיו"ב... התכנית משלבת בין הפילוסופיה "העתיקה" לבין העידן הדיגיטלי "החדש". היא מקנה ראייה רחבה יותר וידע עמוק יותר, דווקא בתחומים שבהם החדשנות והחידושים הם כה בולטים.

לא מן הנמנע שתכנית זו ותכניות חוץ-תקציביות אחרות הדומות לה מכוונות לסטודנטים שיש להם מניעים נוספים ללימודים מעבר לקידום מקצועי.

שאלת מחקר 3: האם יש הבדל בעמדות כלפי האוניברסיטה בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים לתואר השני בתכניות הפנים-תקציביות?

מחד גיסא, הנהלות האוניברסיטאות הצהירו פעמים רבות כי הפנייה ל"מגזר האזרחי", שבאה כאמור לידי ביטוי בתכניות החוץ-תקציביות, צפויה לחזק את התמיכה באוניברסיטה הציבורית. אפשר לשער אפוא כי הסטודנטים בתכניות אלו יתנגדו להפרטה באוניברסיטה ויתמכו בתפקידיה החברתיים. מאידך גיסא, סטודנטים אלו עשויים לבטא את עמדות הציבור הרחב, שהופנו בעשור האחרון נגד ה"אליטיזם" המאפיין לכאורה את האוניברסיטאות הציבוריות. יתר על כן, אם הסטודנטים בתכניות אלו מבוססים יחסית מבחינה כלכלית, ייתכן שהם אימצו לעצמם תפיסות נאור-ליברליות, התומכות בין היתר בהשכלה גבוהה פרטית.

שיטת המחקר

המדגם והליך המחקר

המדגם במחקר זה נקבע תחילה בהתאם לתכניות החוץ-תקציביות בשבעה מתוך שמונת החוגים באוניברסיטת תל אביב, שבהם התקבל אישור מן המרכזים האקדמיים של התכניות החוץ-תקציביות והפנים-תקציביות להעביר את השאלון לסטודנטים במסגרת שיעור. תכניות חוץ-תקציביות ותיקות, כגון "מנהל עסקים למנהלים", לא נכללו במדגם, וכך גם תכניות הכוללות שיתוף פעולה עם אוניברסיטאות בחר"ל, למשל "משפט מסחרי" בשיתוף אוניברסיטת ברקלי בארצות הברית. לכל תכנית חוץ-תקציבית שנבחרה להשתתף במדגם נבחרה גם התכנית הפנים-תקציבית המקבילה לה. בשלב הבא נבחרו הקורסים שבהם הועבר השאלון לסטודנטים. בתכניות הפנים-תקציביות התבססה הבחירה על כמה קריטריונים: קורסים הניתנים בסמסטר א בשנת הלימודים תשס"ז; קורסים המהווים חלק מן השנה הראשונה בלימודי התואר השני; קורסי חובה או קורסים המהווים תנאי¹ לקורסי המשך מתקדמים; קורסים שמספר הרשומים אליהם עולה על 30 סטודנטים. קריטריונים אלו אינם רלוונטיים כמוכן לתכניות החוץ-תקציביות, שבהן הסטודנטים לומדים במסגרת קבועה ואחידה. לוח 1 מציג את המדגם הסופי של הסטודנטים לפי פקולטות, חוגים ותכניות.

לוח 1: מדגם הסטודנטים לפי פקולטות, חוגים ותכניות, במספרים מוחלטים ובאחוזים

תכנית פנים-תקציביות %	תכניות חוץ-תקציביות %	n	חוגים	פקולטות
46	54	79	מדיניות ציבורית	מדעי החברה
44	56	61	דיפלומטיה וביטחון	
33	67	33	תקשורת פוליטית	
44	56	41	פילוסופיה	מדעי הרוח
18	82	87	המזרח התיכון בן-זמננו	
57	43	87	מנהל ומנהיגות בחינוך	חינוך
45	55	44	מדעי המחשב	מדעים מדויקים
41	59	432		סך הכול

1 הכוונה לתנאי לא פורמלי, אך מומלץ על-ידי המנהלים האקדמיים של התכניות. לדוגמה, בתכנית הפנים-תקציבית בפילוסופיה אין קורסי חובה, אולם מקובל להשתתף בכמה סמינריוני מחקר לפני סמינריוני הבחירה.

בסך הכול השתתפו במחקר 432 סטודנטים, מהם 254 בתכניות החוץ-תקציביות (כ-59%) ו-178 בתכניות הפנים-תקציביות (כ-41%). בהתאם לכך, בכל החוגים היה אחוז הסטודנטים שנדגמו מן התכניות החוץ-תקציביות גבוה מאחוז הסטודנטים שנדגמו מן התכניות הפנים-תקציביות, למעט התכנית החוץ-תקציבית למנהל ומנהיגות בחינוך שנפתחה באותה שנה, ולכן שיעור הפונים אליה היה נמוך יחסית. הברל זה בשיעור הנדגמים נובע מאופיין של התכניות החוץ-תקציביות, כלומר מן הלימודים יחד בכיתה אחת ומן ההכרח להשתתף בכל השיעורים, שהקל את תהליך הדגימה בתכניות אלו. הברל זה גם משקף את הביקוש לתכניות החוץ-תקציביות, שפעמים רבות עולה על הביקוש לתכניות המקבילות להן.

נוסף על כך, מן הלוח עולה חוסר איזון מסוים בין החוגים במדגם בכל הנוגע למספר הסטודנטים הלומדים בהם: החוגים שלומדים בהם יותר סטודנטים הם המזרח התיכון בן-זמננו ומנהל ומנהיגות בחינוך, ואילו החוגים שלומדים בהם פחות סטודנטים הם תקשורת פוליטית ומדעי המחשב. בהמשך נתאר את שיטות הניתוח שבחרנו על מנת להתמודד עם בעיה זו.

כלי המחקר

כשלב מקדים לבניית השאלון נערכו ראיונות מובנים למחצה עם שישה סטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות. הראיונות תרמו בעיקר להבנת מניעי הסטודנטים לפנות ללימודי התואר השני נוסף על המניעים המתוארים בספרות, ובעקבותיהם נוספו כמה פריטים לשאלון. בהמשך הועבר השאלון כמחקר חלוץ למדגם בלתי מייצג של סטודנטים בתכנית חוץ-תקציבית אחת ובתכנית פנים-תקציבית אחת. מממצאי מחקר החלוץ עלתה בעיה חשובה – הידע המועט יחסית של הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות על התכניות החוץ-תקציביות. על מנת להתמודד עם בעיה זו הרחבנו את ההסבר על התכניות החוץ-תקציביות במסגרת ההקדמה בשאלון ושינינו את המושגים שהשתמשנו בהם עבור שני סוגי התכניות. נוסף על כך, שינינו את ניסוח השאלות שלא היו ברורות דיין לסטודנטים והוספנו שאלה הבוחנות את רמת ההכנסה של הסטודנטים עצמם, ולא של הוריהם.

המשתנים ושיטת הניתוח מפורטים להלן עבור שלוש שאלות המחקר.

מאפייני הסטודנטים: המשתנים

סוג התכנית (1 – תכנית חוץ-תקציבית; 0 – תכנית פנים-תקציבית).
 מאפיינים חברתיים: מין (1 – גבר; 0 – אישה); גיל (בשנים); אזור מגורים קבוע (1 – תל-אביב וגוש דן; 0 – אחר); רמת דתיות (1 – חילוני; 0 – מסורתית או דתי);

לאום (1 – ערבי מוסלמי/נוצרי/דרוזי; 0 – יהודי); מוצא עדתי – לפי מקום הלידה של הסטודנט, של האב ושל הסב מצד האב (1 – מזרחי; 0 – אשכנזי);² השכלת הורים (1 – אקדמית – תואר ראשון, שני או שלישי לאחד ההורים או לשניהם; 0 – שני ההורים ללא השכלה אקדמית).

מאפיינים לימודיים: מוסד לימודים בתואר הראשון (1 – אוניברסיטה; 0 – מכללה או שלוחה של אוניברסיטה זרה או לימודים בחו"ל); התאמה בין התואר הראשון לתואר השני בתחום הלימודים העיקרי או המשני (1 – התאמה; 0 – העדר התאמה); פרק זמן בין התואר הראשון לתואר השני (1 – הפסקה של עד 3 שנים; 0 – הפסקה ארוכה יותר).

מאפיינים תעסוקתיים: יוקרה תעסוקתית – מחושבת על סמך הדיווח על מקצוע (בסולם של 100 דרגות) לפי סולם היוקרה התעסוקתית של קראוס והרטמן (1994); תפקיד ניהולי (1 – ממונה על שלושה אנשים או יותר במסגרת העבודה; 0 – ממונה על שני אנשים או פחות או אינו ממונה כלל); רמת הכנסה (הערכה של הסטודנט את הכנסתו בהשוואה להכנסה ברוטו הממוצעת לשכיר במשק, מ¹ – הרבה מתחת לממוצע, עד 5 – הרבה מעל הממוצע).

מאפייני הסטודנטים: שיטת הניתוח

בשלב הראשון נבדקו ההבדלים במאפיינים החברתיים, הלימודיים והתעסוקתיים של הסטודנטים בין שני סוגי התכניות, לפי יחידות המידה של המשתנים: מבחן χ^2 עבור משתנים קטגוריאליים ומבחן t למדגמים בלתי תלויים עבור משתנים רציפים. בשלב השני נבחנה השפעתם של מאפיינים אלו על סיכויי הסטודנטים ללמוד בתכנית חוץ-תקציבית (לעומת הסיכוי ללמוד בתכנית פנים-תקציבית), באמצעות תסוגה לוגיסטית (logistic regression) שבה פיקחנו על חוגי הלימוד.

המניעים של הסטודנטים ללימודים: המשתנים

סוג התכנית (1 – תכנית חוץ-תקציבית; 0 – תכנית פנים-תקציבית).
מניעים ללימודים: שאלון הסטודנטים כלל 13 פריטים המתייחסים למניעים שונים ללימודי התואר השני. עבור כל פריט התבקשו הסטודנטים לציין את חשיבותו מ¹ (כלל לא חשוב) עד 5 (חשוב ביותר). פריטים אלו התייחסו לשלושה סוגי מניעים: **מניע חברתי-נורמטיבי**, כגון "הנורמה היא ללמוד לתואר שני", "לעמיתיי לעבודה השכלה גבוהה משלי", "לזכות בסטטוס ומעמד בחברה".

2 אשכנזי הוגדר מי שמקום הלידה שלו, של האב או של הסב הוא "אירופה / אמריקה" וכן מי שמקום הלידה שלו, של האב או של הסב הוא "ישראל".

מניע תעסוקתי, כגון "לשפר את סיכויי בשוק העבודה", "להתקדם בעבודה או במקצוע הנוכחיים", "להעלות את שכרי החודשי".
מניע של פיתוח אישי: "להרחיב את אופקיי ולהתפתח", "ללמוד מקצוע המעניין אותי", "להתנסות בעבודה מחקרית".

המניעים של הסטודנטים ללימודים: שיטת הניתוח

בשלב הראשון נותחו הגורמים בשיטת הרכיב העיקרי (principal component) של 13 הפריטים בשאלון עם סיבוב צירים ברוטציית Varimax. בניתוח התקבלו שלושה גורמים לפי שלושת סוגי המניעים ללימודי התואר השני המפורטים למעלה: מניע חברתי-נורמטיבי (6 פריטים), מניע תעסוקתי (4 פריטים), מניע של פיתוח אישי (3 פריטים). בכל אחד מהם הממוצע הוא 0 וסטיית התקן היא 1 (ראו לוח ג' בנספח). בשלב השני בוצע מבחן t למדגמים בלתי תלויים לבחינת ההבדלים במניעים אלו בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות.

עמדות הסטודנטים כלפי האוניברסיטה: המשתנים

סוג התכנית (1 – תכנית חוץ-תקציבית; 0 – תכנית פנים-תקציבית).
עמדות כלפי האוניברסיטה: שאלון הסטודנטים כלל 23 פריטים המתייחסים לעמדות שונות כלפי האוניברסיטה. עבור כל פריט התבקשו הסטודנטים לציין את הסכמתם מ-1 (לא מסכים כלל) עד 5 (מסכים במידה רבה מאוד). פריטים אלו התייחסו לשלושת הנושאים האלה:

עמדה כלפי פגיעת התכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות – ובה 10 פריטים כגון: "המצוינות האקדמית באוניברסיטאות עשויה להיפגע בשל פתיחת התכניות החוץ-תקציביות", "התכניות החוץ-תקציביות פוגעות בהשכלה הגבוהה הציבורית", "התכניות החוץ-תקציביות הן ביטוי למסחור האוניברסיטאות".

עמדה כלפי תמיכה בהפרטת האוניברסיטאות – ובה 7 פריטים כגון: "על האוניברסיטאות לאמץ דפוסי פעולה מן העולם העסקי למטרת ייעול כלכלי", "בסופו של דבר, כל האוניברסיטאות יעברו תהליך של הפרטה", "אני תומך בהפרטת האוניברסיטאות".

עמדה כלפי תמיכה בתפקיד החברתי של האוניברסיטאות – ובה 6 פריטים כגון: "על האוניברסיטאות מוטלת האחריות לטיפוח התרבות בחברה", "תפקיד האוניברסיטאות הוא שמירה על הדמוקרטיה", "אחת המטרות החשובות של האוניברסיטאות היא קידום שוויון חברתי".

עמדות הסטודנטים כלפי האוניברסיטה: שיטת הניתוח

בשלב הראשון נותחו הגורמים בשיטת הרכיב העיקרי (principal component) ל-23 הפריטים בשאלון עם סיבוב צירים ברוטציית Varimax. בניתוח התקבלו שלושה גורמים של העמדות כלפי האוניברסיטה לפי שלושת הנושאים: עמדה כלפי פגיעת התכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות (8 פריטים), עמדה כלפי תמיכה בהפרטת האוניברסיטאות (5 פריטים), עמדה כלפי תמיכה בתפקיד החברתי של האוניברסיטאות (4 פריטים). 6 פריטים לא נטענו בחזוקה על הגורמים השונים, ולכן אינם חלק מהם. עבור כל אחד מן הגורמים הממוצע הוא 0 וסטיית התקן היא 1 (ראו לוח נ'2 בנספח). בשלב השני בוצע מבחן t למדגמים בלתי תלויים לבחינת ההבדלים בעמדות אלו בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות.

ממצאים

מאפייני הסטודנטים לתואר שני בתכניות החוץ-תקציביות ובתכניות הפנים-תקציביות

שאלת המחקר הראשונה מתמקדת בהשוואת המאפיינים החברתיים, הלימודיים והתעסוקתיים של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לעומת אלו של הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות המקבילות. לוח 2 מציג את מאפייני הסטודנטים לפי סוג התכנית.

כפי שאפשר לראות בלוח 2, מרבית ההבדלים במאפייני הסטודנטים בשני סוגי התכניות הם מובהקים סטטיסטית. בחינת ההבדלים במאפיינים החברתיים של הסטודנטים מעלה כי הלומדים בתכניות החוץ-תקציביות נוטים להיות גברים, לא חילונים, מבוגרים, שאינם תושבי תל אביב וגוש דן, והשכלת הוריהם אינה אקדמית. אף על פי כן ועל אף השיעור הגבוה יותר של ערבים ומזרחים הלומדים בתכניות אלו (ראו גם Ayalon & Menahem, 2010) הבדלי הלאום והמוצא העדתי של הסטודנטים בין שני סוגי התכניות אינם מובהקים סטטיסטית.

הממצאים שבידינו אינם מאפשרים לנו לשלול את הטענה שמשקולים שונים, כגון תנאי הלימוד הנוחים יותר, התכניות החוץ-תקציביות מושכות אליהן סטודנטים שבעבר היו לומדים בתכניות הפנים-תקציביות המקבילות. אנו מניחים שיש בטענה זו כדי להסביר לפחות את מקצת ההבדלים שנמצאו בהרכב החברתי של הסטודנטים בשני סוגי התכניות. ואולם, לא ניתן להתעלם מכך שהסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות הם במידה רבה בני קבוצות חברתיות, שבהן שיעורי הלמידה לקראת תארים מתקדמים במערכת ההשכלה הגבוהה בכלל (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007) ובאוניברסיטת תל אביב בפרט (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2005) הם נמוכים

לוח 2: מאפייני הסטודנטים לפי סוג התכנית

מדד לגודל האפקט	מבחן סטטיסטי דו-זנבי	סך הכול (N = 432)	תכנית פנים-תקציבית (N = 178)	תכנית חוץ-תקציבית (N = 254)	יחידות המידה	
מאפיינים חברתיים						
Cramer's $V = .18$	$\chi^2 = 13.9^{**}$	47.2	36.5	54.7	%	מין: גברים
Cohen's $d = .74$	$t = -7.7^{**}$	34.0	30.6	36.3	M	גיל
		(8.3)	(6.9)	(8.4)	(SD)	
Cramer's $V = .16$	$\chi^2 = 10.8^{**}$	44.0	53.4	37.4	%	אזור מגורים קבוע: תל אביב וגוש דן
Cramer's $V = .19$	$\chi^2 = 18.8^{**}$	77.5	87.1	70.9	%	רמת דתיות: חילונים
		6.7	5.1	7.9	%	לאום: ערבים
		42.4	37.6	45.7	%	מוצא עדתי: מזרחים
Cramer's $V = .16$	$\chi^2 = 11.8^{**}$	28.7	37.6	22.4	%	השכלת הורים: אקדמית
מאפיינים לימודיים						
Cramer's $V = .12$	$\chi^2 = 6.5^*$	74.5	80.9	70.1	%	מוסד לימודים בתואר הראשון: אוניברסיטה
Cramer's $V = .24$	$\chi^2 = 24.7^{**}$	49.8	64.0	39.8	%	התאמה בין תחום הלימודים בתואר הראשון לתואר השני: יש התאמה
Cramer's $V = .22$	$\chi^2 = 21.0^{**}$	27.5	39.3	19.3	%	פרק הזמן בין התואר הראשון לתואר השני: עד שלוש שנים
Cohen's $d = .41$	$t = -4.2^{**}$	68.9	65.5	71.2	M	מאפיינים תעסוקתיים
		(14.1)	(14.7)	(13.2)	(SD)	יוקרה תעסוקתית
Cramer's $V = .21$	$\chi^2 = 19.2^{**}$	35.6	23.6	44.1	%	תפקיד ניהולי: ממונים על שלושה אנשים ומעלה
Cohen's $d = .90$	$t = -9.3^{**}$	3.3	2.7	3.7	M	רמת הכנסה
		(1.2)	(1.2)	(1.1)	(SD)	

$p \leq .05$ ** $p \leq .01$ *

יחסית. אם כן, תכניות אלו מגבירות בדרך כזו או אחרת את הנגישות ללימודי התואר השני בעבור סטודנטים מקבוצות שונות – ואף חלשות מבחינות מסוימות – בהשוואה לסטודנטים הלומדים בתכניות הפנים-תקציביות.

הממצאים מלמדים עוד שההבדלים בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות הם מובהקים סטטיסטית בכל המאפיינים הלימודיים: הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות נוטים ללמוד במכללות במהלך התואר הראשון, להפסיק ללמוד למשך תקופה של יותר משלוש שנים עד התואר השני וללמוד בו תחום שונה מזה שלמדו בתואר הראשון. חשוב לציין שההבדלים במאפיינים הלימודיים אינם תוצאה של הבדלים בחוגי הלימוד, מאחר שהחוגים זהים עבור הסטודנטים בשני סוגי התכניות. כלומר, שוב עולה כי הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות שונים מחבריהם בתכניות המקבילות.

גם ההבדלים בכל המאפיינים התעסוקתיים של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לעומת הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות הם מובהקים סטטיסטית. היוקרה התעסוקתית ורמת ההכנסה של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות גבוהות יותר, ושיעור גבוה יותר מהם ממונים על שלושה אנשים או יותר במסגרת עבודתם. ממצא זה אינו מפתיע, שכן תכניות אלו פונות במוצהר לסטודנטים הנמצאים ב"אמצע" הקריירה המקצועית (mid-career programs). לפיכך, ובשונה מן הממצאים הנוגעים למאפיינים החברתיים והלימודיים, לסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות יש יתרון מבחינה תעסוקתית על הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות המקבילות. מאחר שההבדלים במאפיינים התעסוקתיים קשורים, לפחות במידה מסוימת, להבדלים שנמצאו במאפיינים החברתיים (כגון, מין וגיל), ביצענו ניתוח תסוגה לוגיסטית לניבוי הסיכוי ללמוד בתכניות החוץ-תקציביות בהשוואה לסיכוי ללמוד בתכניות הפנים-תקציביות (ראו לוח 3).

מן הניתוח הרב-משתני בלוח 3 עולה כי הסטודנטים הלומדים בתכניות החוץ-תקציביות נבדלים מן הסטודנטים הלומדים בתכניות הפנים-תקציביות בגילם וברמת דתיותם, גם כאשר מפקחים על המאפיינים האחרים. נראה אפוא כי התכניות החוץ-תקציביות מספקות מענה לסטודנטים מבוגרים יחסית, המתקשים לשלב בין לימודים מתקדמים במסגרת הפנים-תקציבית לבין ניהול חיי משפחה ופיתוח קריירה. תכניות אלו מספקות מענה גם לסטודנטים לא חילונים, שמסיבה כלשהי מעדיפים אותן על פני התכניות הפנים-תקציביות המקבילות. יש לציין כי המתאמים החלשים בין רמת הדתיות לבין הגיל ($r = -.01$), השכלת ההורים ($r = .15$), ורמת ההכנסה ($r = .03$) במדגם הכללי מלמדים כי השפעתה של רמת הדתיות על הבחירה ללמוד בתכניות החוץ-תקציביות אינה השפעה עקיפה של המאפיינים החברתיים והתעסוקתיים של הסטודנטים.

לוח 3: מקדמי תסוגה לוגיסטית, טעויות תקן ויחס הסיכויים לניבוי הסיכוי ללמוד בתכנית חוץ-תקציבית לעומת פנים-תקציבית¹

Exp(B)	SE	B	
מאפיינים חברתיים			
1.428	.299	0.356	מין: גברים
1.080	.023	0.077**	גיל
0.757	.267	-0.279	אזור מגורים קבוע: תל אביב וגוש דן
0.332	.357	-1.104**	רמת דתיות: חילונים
1.679	.586	0.518	לאום: ערבים
0.845	.281	-0.168	מוצא עדתי: מזרחים
0.658	.311	-0.418	השכלת הורים: אקדמית
מאפיינים לימודיים			
2.273	.300	0.821**	מוסד לימודים בתואר הראשון: אוניברסיטה
0.416	.282	-0.878**	התאמה בין תחום הלימודים בתואר הראשון לתואר השני: יש התאמה
0.764	.340	-0.269	פרק הזמן בין התואר הראשון לתואר השני: עד שלוש שנים
מאפיינים תעסוקתיים			
1.023	.010	0.023*	יוקרה תעסוקתית
	.325	0.613+	תפקיד ניהולי: ממונים על שלושה אנשים ומעלה
1.446	.127	0.369**	רמת הכנסה
0.027	1.050	-3.609**	קבוע
		432	N
		398.8	-2log likelihood
		186.6	χ^2
		19	DF
		.47	Nagelkerke pseudo R ²

$p \leq .01$ ** $p \leq .05$ * $p \leq .07$ +

1 המודל כולל גם שישה משתנים מדומים (dummy variables) לחוגי הלימוד, והם אינם מוצגים בלוח.

הממצאים הנוגעים למאפיינים הלימודיים של הסטודנטים מעלים כי הסיכוי של סטודנטים שאינם בוגרי האוניברסיטאות ללמוד לתואר השני בתכניות החוץ-תקציביות

הוא גבוה יותר, וכך גם סיכוייהם של סטודנטים שאין התאמה בין תחום לימודיהם בתואר הראשון לבין תחום לימודיהם בתואר השני לעומת סיכויי הסטודנטים שיש בלימודיהם התאמה כזו. להערכתנו, אפשר להסביר את הממצאים האלה הן בתהליכים של ברירה עצמית של הסטודנטים והן במדיניות המאפיינת את התכניות השונות, ונרחיב על כך בפרק הדיון. ההבדל שנמצא קודם לכן בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות מבחינת משך ההפסקה בין התארים אינו מובהק סטטיסטית. הבדל זה נובע ככל הנראה מפער הגילים בין הסטודנטים בשני סוגי התכניות: הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות הם כזכור מבוגרים יותר.

גם לסטודנטים, שיוקרתם התעסוקתית גבוהה, שממונים על שלושה אנשים ומעלה במסגרת עבודתם ושרמת הכנסתם גבוהה יחסית, יש סיכוי גבוה יותר ללמוד בתכניות החוץ-תקציביות. מצד אחד, הממצאים עד כה תומכים בתפיסה הרווחת, שהסטודנטים בהשכלה הגבוהה הפרטית, שתכניות אלו מייצגות אותה, הם בעלי יתרונות מבחינה תעסוקתית. מצד אחר, הממצאים גם מלמדים כי הסטודנטים הללו שייכים לקבוצות השונות מאלו הנוהגות ללמוד בתכניות הפנים-תקציביות, כלומר הם מבוגרים יותר, לא חילונים, בוגרי מכללות, תחום לימודיהם בתואר השני שונה מתחום לימודיהם בתואר הראשון, והתכניות החוץ-תקציביות מסייעות להם להשתלב בלימודים מתקדמים.

המניעים של הסטודנטים ללימודים לתואר השני בתכניות החוץ-תקציביות ובתכניות הפנים-תקציביות

שאלת המחקר השנייה מתייחסת למניעים של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות ובתכניות הפנים-תקציביות המקבילות להמשיך בלימודיהם. לוח 4 מפרט את מניעי הסטודנטים ללימודים לפי סוג התכנית.

לוח 4: המניעים ללימודים של הסטודנטים לפי סוג התכנית, מבחן t דו-זנבי

מבחן t דו-זנבי	פנים-תקציבית ($N=178$)		חוץ-תקציבית ($N=254$)		מניע ללימודים
	SD	M	SD	M	
.67	1.03	.02	.98	-.02	חברת-נורמטיבי
.48	1.02	.04	.99	-.03	תעסוקתי
.41	1.02	.05	.99	-.03	פיתוח אישי

$p \leq .01$ ** $p \leq .05$ *

מלוח 4 עולה דמיון בין הסטודנטים בשני סוגי התכניות במניע החברתי-נורמטיבי, במניע התעסוקתי ובמניע של פיתוח אישי. כפי שאפשר לראות בלוח 4, ההבדלים בין ממוצעי המניעים ללימודים של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין אלו של הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות אינם מובהקים סטטיסטית. כדי להתמודד עם האפשרות להטיה עקב שוני בין התכניות בייצוג החוגים ערכנו ניתוחי תסוגה לינארית של שלושת המניעים, שבהם התווספו למאפייני הסטודנטים גם סוג התכנית (חוץ-תקציבית לעומת פנים-תקציבית) וחוגי הלימוד. מניתוחים אלו³ עלה כי גם כאשר מפקחים על המאפיינים החברתיים, הלימודיים והתעסוקתיים וכן על סוג התכנית וחוגי הלימוד של הסטודנטים, אין הבדל בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות במניע התעסוקתי ובמניע של פיתוח אישי. אם כך, בניגוד לתפיסה המקובלת, הסטודנטים בשני סוגי התכניות אינם מובחנים במניעים שהובילו אותם לפנות ללימודי התואר השני.

העמדות כלפי האוניברסיטה של הסטודנטים לתואר השני בתכניות החוץ-תקציביות ובתכניות הפנים-תקציביות

שאלת המחקר השלישית עוסקת בעמדות הסטודנטים בשני סוגי התכניות באשר לתהליך הפרטה במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל ובנוגע לתכניות החוץ-תקציביות כמייצגות את התהליך הזה בכלל ואת האוניברסיטאות בפרט.

לוח 5: עמדות הסטודנטים כלפי האוניברסיטה לפי סוג התכנית, מבחן t דו-זנבי

Cohen's d	מבחן t דו-זנבי	פנים-תקציבית ($N = 178$)		חוץ-תקציבית ($N = 254$)		עמדות
		SD	M	SD	M	
.84	8.61**	.92	.46	.93	-.32	פגיעת התכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות
.30	-3.10**	.98	-.18	1.00	.12	תמיכה בהפרטת האוניברסיטאות
	1.81+	.92	.10	1.05	-.07	תמיכה בתפקיד החברתי של האוניברסיטאות

$p \leq .01$ ** $p \leq .05$ * $p \leq .07$ +

כפי שאפשר לראות בלוח 5, נמצאו הבדלים מובהקים סטטיסטית ברוב עמדות הסטודנטים כלפי האוניברסיטה לפי סוג התכנית. הממוצעים של עמדות הסטודנטים מורים על מגמה מעניינת: הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות מביעים תמיכה בתהליך ההפרטה במערכת ההשכלה הגבוהה ואינם חושבים כי התכניות שהם לומדים בהן מובילות לפגיעה באוניברסיטאות. יתרה מכך, סטודנטים אלו אינם מזדהים עם התפקיד החברתי של האוניברסיטאות. כדי להתמודד עם האפשרות להטיה עקב השוני בין שני סוגי התכניות בייצוג החוגים ערכנו גם כאן ניתוחי תסוגה לינארית של שלוש העמדות, שבהם התווספו למאפייני הסטודנטים גם סוג התכנית (חוץ-תקציבית לעומת פנים-תקציבית) וחוגי הלימוד. ניתוחים אלו⁴ מלמדים כי ההבדלים בעמדות הסטודנטים בשני סוגי התכניות שומרים על מובהקותם הסטטיסטית גם לאחר הפעלת פיקוח על המאפיינים החברתיים, הלימודיים והתעסוקתיים של הסטודנטים וכן על סוג התכנית וחוגי הלימוד. בניגוד לדמיון שנמצא בין הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לבין הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות המקבילות במניעיהם ללימודים, הסטודנטים בשני סוגי התכניות מובחנים אלו מאלו בכל הנוגע לעמדותיהם כלפי האוניברסיטה.

דיון ומסקנות

במחקר זה ניסינו להבין מי הם הסטודנטים לתואר השני בתכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות. ניסינו לזהות את מאפייני הרקע שלהם, את מניעיהם ללימודים ואת עמדותיהם כלפי האוניברסיטה ולהשוות בינם לבין אלו של סטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות המקבילות להן. ממצאי הניתוחים הם מורכבים, ולטעמנו יש להם תרומה חשובה לוויכוח שבין המתנגדים להפרטה בהשכלה הגבוהה לבין התומכים בה. הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות הם אמנם בעלי יתרון תעסוקתי לעומת הסטודנטים האחרים, אך בד בבד הם גם שייכים לקבוצות שונות מבחינה חברתית ולימודית (למסקנות דומות ראו Ayalon & Menahem, 2010). לפיכך, נראה כי הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות מתאימים לפרופיל של מי שפונים למוסדות פרטיים בהשכלה הגבוהה (Pusser et al., 2005).

ההבדלים שנמצאו ברקע הלימודי של הסטודנטים בשני סוגי התכניות הם מעניינים, וברצוננו להרחיב את הדיון בהם. הסבר אפשרי אחד להבדלים אלו נוגע לתהליכי ברירה עצמית של הסטודנטים, הבוחרים ללמוד בתואר השני במסגרות הדומות לאלו שבהן למדו לקראת התואר הראשון. סטודנטים שלמדו במכללות עשויים למצוא דמיון בין הלימודים בהן לבין התכניות החוץ-תקציביות, המתאפיינות גם הן בלימודים אינטגרטיביים בכיתה אחת וביחס אישי יותר. סטודנטים שלמדו באוניברסיטאות, לעומת זאת, עשויים להעדיף להמשיך את לימודיהם במסגרת

4 הלוחות זמינים בכתובת הזאת:

התכניות הפנים-תקציביות המוכרות. הסבר אפשרי נוסף אינו מתמקד בסטודנטים כי אם בתכניות עצמן. אפשר שהתכניות הפנים-תקציביות מעריכות באופן בלתי שווה את התעודות הניתנות על ידי מוסדות שונים ונוטות לקבל לשורותיהן סטודנטים שהם בוגרי אוניברסיטאות. אפשר גם כי בתכניות אלו ניתנת עדיפות לסטודנטים שתחום לימודיהם בתואר הראשון ובתואר השני הוא זהה, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בהיקף שיעורי ההשלמה שהן דורשות מסטודנטים שאינם כאלה ועשוי להגיע לכדי תוספת של שנה אקדמית מלאה.

נוסף על כך, המניעים להמשך הלימודים לתואר השני של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות דומים לאלו של הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות, ויש בהם נימוקים חברתיים-נורמטיביים, תעסוקתיים ורצון לפיתוח אישי. על אף התפיסה המקובלת ובניגוד לממצאי מחקרים אחרים (למשל, Levine, 2001), מחקר זה מלמד כי השיקול העיקרי של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות לפנות ללימודים מתקדמים אינו דווקא הקידום המקצועי, ולמעשה אין הברזל בהקשר זה בין הסטודנטים בשני סוגי התכניות.

המסקנה המתבקשת מממצאים אלו היא שהתכניות החוץ-תקציביות פונות לסטודנטים שקודם לכן לא יכלו, או לפחות התקשו, לרכוש השכלה גבוהה מתקדמת. חוסר האפשרות לרכוש השכלה כזאת נובע מקושי להתפנות ללימודים במסגרת הפנים-תקציבית לתואר השני באוניברסיטה, לימודים הדורשים בדרך כלל מחויבות מקיפה וארוכת טווח. התכניות החוץ-תקציביות, המוגבלות ליומיים (או ליתר דיוק, יום וחצי) בשבוע למשך שנה אחת בלבד, הן שאפשרו להם להגשים את שאיפותיהם להמשך הלימודים – בין שהן קשורות לקידום הקריירה המקצועית ובין שאינן קשורות לכך. מבחינה זו אפשר לומר כי ייסוד התכניות החוץ-תקציביות הוא מעין שירות ציבורי של האוניברסיטה, המרחיב את שוויון ההזדמנויות בלימודי התואר השני. אם נזכור שהלימודים המתקדמים, ובעיקר התואר הניתן בסימום, מקנים לסטודנטים יתרון ניכר בשוק העבודה, הרי שטמונה בכך תרומה חברתית חשובה של התכניות החוץ-תקציביות.

הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות הם מבוגרים יותר משאר הסטודנטים, והם מצויים לרוב בשלבים מתקדמים של הקריירה המקצועית. לפיכך, תוצאה נוספת של תכניות אלו היא העמקת הקשר של האוניברסיטה עם שוק העבודה ומעורבותה בו. לא ברור אם מקומות העבודה של הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות תומכים בלימודיהם, שאינם קשורים בהכרח בעבודתם בפועל,⁵ אך אין ספק שלימודי התואר

5 בתשובה לאחת השאלות בשאלון ענו 26% מן הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות (לעומת 12% מן הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות) כי מעבר למימון העצמי, המעסיק הוא התומך העיקרי בלימודיהם. עם זאת, רוב העונים כך היו קציני צבא ומשטרה, שלמדו בתכניות השונות. המעסיקים אמנם מאפשרים לסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות ללמוד ביום חמישי, אך לא ברור כמה מן הסטודנטים אכן מקבלים חופשה מן העבודה בימים אלו וכמה מהם נדרשים להשלים את שעות העבודה הללו בימי העבודה האחרים.

השני מאפשרים לסטודנטים אלו לקדם את מעמדם בשוק העבודה לאחר סיום הלימודים וקבלת התואר. מאחר שמדובר בכרבע ממקבלי התואר השני בשנה, לפחות באוניברסיטת תל אביב, נראה שלתכניות החוץ-תקציביות תהיה השפעה מצטברת על שוק העבודה בכלל ועל המנהלים והבכירים בשוק זה בפרט, כפי שטענו התומכים בתהליכי ההפרטה בהשכלה הגבוהה (Duderstadt & Womack, 2003; Zemsky et al., 2005).

על אף היתרונות של התכניות החוץ-תקציביות, שבהם דנו עד כה, תכניות אלו מעלות בהכרח שאלות כבדות משקל כאשר למידת השפעתן ולאופי השפעתן על תפקידה המסורתי של האוניברסיטה הציבורית ועל דרכי פעולתה כיום. תחילה נתייחס לסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות וליכולתם לחתור לידע אקדמי ברמה גבוהה ומעמיקה במסגרת לימודיהם. התכניות הפנים-תקציביות מקבלות כידוע שיעור נמוך יחסית של סטודנטים בעלי תואר ראשון בתחום שונה ודורשות לימודי השלמה מקיפים עד כדי שנת לימודים שלמה נוסף על הלימודים שלאחר מכן, הנמשכים כשנתיים. לעומת זאת, התכניות החוץ-תקציביות הן פנורמיות באופיין ומאפשרות לסטודנטים, שאינם בהכרח בעלי מכה תוכני משותף, ללמוד ולסיים יחד את התואר השני בשנה קלנדרית אחת. ממצאי המחקר הזה מוסיפים ומלמדים כי שיעור גבוה של סטודנטים בתכניות אלו לא למדו באוניברסיטאות במהלך התואר הראשון, הפסיקו את לימודיהם לזמן ארוך יחסית ובחרו להחליף את תחום לימודיהם בתואר השני. נראה כי סטודנטים אלו זקוקים למצע אקדמי רחב יותר ולמשך לימודים ארוך יותר, והתכניות הפנים-תקציביות הן שמשוגלות להעניק להם אותם.

בהקשר זה אפשר לומר שאם האוניברסיטאות מעוניינות באמת ובתמים לחזק את זיקתן לקהילה המקומית ולקהילה הארצית, אנו מבקשים לשאול מדוע לא לשנות את התכניות הפנים-תקציביות כך שיתאימו יותר לצרכים של הקהילות הללו? האוניברסיטאות יכולות לאמץ חלק מתנאי הלימודים החוץ-תקציביים הייחודיים במסגרת התכניות הפנים-תקציביות ובתוך כך לשמור באופן קפדני על איכותן האקדמית. בצורה כזו יאפשרו האוניברסיטאות לסטודנטים מקבוצות חברתיות, השונות מאלו הלומדות בדרך כלל בתכניות הפנים-תקציביות, ליהנות מן היתרונות של שני סוגי התכניות ומשכר לימוד נמוך יותר.

גם הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות משלמים מחיר מסוים עקב פתיחת התכניות המקבילות. השינוק של התכניות החוץ-תקציביות מדגיש כי הן פונות למנהלים ולבכירים בשוק העבודה ומאפשרות ללומדים בהן יצירה של רשת חברתית ומקצועית משמעותית. ואכן, מחקר זה מעלה כי לסטודנטים בתכניות אלו יש יתרון תעסוקתי מובהק על פני הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות. אמנם אין אנו יכולים לקבוע אם הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות מהווים קבוצות חברתיות חדשות בלימודים המתקדמים או אם מדובר בכאלה שעברו לתכניות האלה מן התכניות הפנים-תקציביות

משיקולים שונים, אך הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות נפגעים בהכרח מדלדולה של הרשת החברתית שהם נחשפים אליה במהלך לימודיהם.

יש לתת את הדעת גם לפגיעה האפשרית של התכניות החוץ-תקציביות בסגל האקדמי הקבוע באוניברסיטאות. במחקר שבחן את עמדות המרצים המלמדים בשני סוגי התכניות לתואר השני בישראל (יוגב, ליבנה ומקדוסי, 2008) עלה כי לתפיסת המרצים, התכניות החוץ-תקציביות מובילות להגדלה של היקף ההוראה. דבר זה מוסיף כמובן לעומס המוטל עליהם בעבודתם באוניברסיטה ופוגע ביכולתם לאזן בין חובות ההוראה ההולכות וגדלות לבין עיסוקם המרכזי במחקר. ועדת שוחט העלתה כזכור את הסוגיה וראתה בה את אחת הבעיות המרכזיות בהמשך הפעלתן של התכניות החוץ-תקציביות (הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל, 2007). הוועדה אף התייחסה להשלכות של הרחבת המערכת החוץ-תקציבית על העסקת חברי סגל תמורת שכר דיפרנציאלי. לתפיסתנו, הפעלת התכניות החוץ-תקציביות בתקציב עצמאי עשויה לפגוע בסולידריות שבין חברי הסגל בכל הקשור למסגרת השכר.

סוגיות חשובות נוספות נוגעות לעתידה של מערכת ההשכלה הגבוהה הציבורית בישראל. ראשית, עולה השאלה בדבר עמדות הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות כלפי האוניברסיטה וההשלכות האפשריות של עמדות אלו. ממצאינו מורים כי סטודנטים אלו סבורים שהתכניות החוץ-תקציביות אינן מזיקות לאוניברסיטה וליוקרתה – עמדה כמעט מובנת מאליה לאור בחירתם בהן. פחות ברורה היא עמדתם התומכת, באופן מובהק יותר מן הסטודנטים בתכניות הפנים-תקציביות, בהמשך הפרטה של האוניברסיטאות ובנקיטת המודל העסקי בהן. עמדות אלו משמשות קרקע פורייה להמשך הרחבתם של תהליכי הפרטה באוניברסיטאות ולאיוון הולך וגובר של מודלים עסקיים באופן התנהלותן. גם עמדתם הפושרת של הסטודנטים באשר לתפקידים החברתיים של האוניברסיטה לא ברורה לנו די הצורך. אין אנו יודעים אם הסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות בחרו בתכניות אלו עקב השקפת עולמם או לחלופין גיבשו אותה במהלך הלימודים כאמצעי לשכנע את עצמם שצדקו בבחירתם. מכל מקום, התכניות החוץ-תקציביות מכניסות אל תוך האקדמיה סטודנטים הרואים את תפקידה של האוניברסיטה הציבורית באור שונה מאוד מן התפיסה המסורתית ועשויים לתמוך בתפקיד זה ואף לקדם שינוי בו.

לטעמנו, החשוב מכול הוא שהתכניות החוץ-תקציביות עשויות לגרום להסטת הידע הקלאסי הנלמד באוניברסיטה לכיוון של ידע "מעשי" או ידע המבקש להיות כזה (Yogev, 2010). לדוגמה, במקום לימודי פילוסופיה לשמה לומדים בתכנית החוץ-תקציבית פילוסופיה ותרבות דיגיטלית. מהות הידע הנוצר באוניברסיטה הולכת אפוא ומשתנה בהתאם לביקוש בשוק, או כפי שעמיר (2000) תיאר זאת:

כאן אנו מגיעים למה שנקרא היום, בהשראת ות"ת, "התמהיל" הנכון... מול השיקול האקדמי עומדים בעיקר שיקולים כלכליים, חברתיים או פוליטיים,

ודוחקים באוניברסיטה לנהוג כסופרמרקט – להתאים את עצמה לתנאי השוק ... מצפים מהאוניברסיטה שתתאים עצמה לרוח הזמן – שתתחשב במאוויי הלקוחות, שתציע מגוון גדול יותר של מוצרים בעטיפה מושכת, שלא תמיד מעידה על טיב המוצר שהיא מסוגלת להציע בעטיפה זו (עמ' 8).

לסיכום, ממצאי המחקר מעלים כי התכניות החוץ-תקציביות אינן פוגעות בתפקידה החברתי של האוניברסיטה בניגוד לביקורת החריפה הנמתחת שוב ושוב על תהליכי ההפרטה בהשכלה הגבוהה (Aronowitz, 2000; Giroux, 2002). עם זאת, נראה כי תקוות העבר של קברניטי האוניברסיטה לגייס לטובתה את "המגזר האזרחי" הולכת ונכזבת, מאחר שהסטודנטים בתכניות החוץ-תקציביות תומכים בהפרטת האוניברסיטה הציבורית. מחקרנו מספק אפוא תמיכה מסוימת הן למתנגדים והן לתומכים בקפיטליזם האקדמי בכלל ובתכניות החוץ-תקציביות בפרט ומראה עד כמה תופעה זו היא מורכבת ורב-תפנים. מכל מקום, התכניות החוץ-תקציביות הן כאן ועכשיו, ומספרן עוד יגדל בעתיד. אין לנו – כחוקרים וכעובדים באוניברסיטה – בְּרָה אלא להכיר בכך שהיא משתנה בהדרגה לבלי הכר, ככל הנראה בלא דרך חזרה.

מקורות

- אוניברסיטת תל אביב (תשע"ב א). **תכניות מיוחדות למנהלים ולבכירים**. אוחר ב-12 בספטמבר, 2011 מתוך <http://exec.tau.ac.il>
- אוניברסיטת תל אביב (תשע"ב ב). **תכנית M.A. Executive במינהל ומנהיגות בחינוך בשנה אחת**. אודות התכנית. אוחר ב-12 בספטמבר, 2011 מתוך http://education.tau.ac.il/exec/about_the_program
- אוניברסיטת תל אביב (תשע"ב ג). **תכנית לימודים לתואר מוסמך בפילוסופיה, מידע ותרבות דיגיטלית**. אודות התכנית. אוחר ב-12 בספטמבר, 2011 מתוך <http://humanities.tau.ac.il/maphilos/he/about-he.html>
- איילון, ח' (2008). מי לומד מה היכן ומדוע: השלכות חברתיות של ההתרחבות והגיוון במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, 1, 33-60.
- איילון, ח' ויוגב, א' (2002). **חלון לחלום אקדמי: השלכות חברתיות של התפשטות ההשכלה הגבוהה**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, בית הספר לחינוך והחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה.
- הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (2007). **דו"ח הוועדה לבחינת מערכת ההשכלה הגבוהה בישראל (דו"ח ועדת שוחט)**. אוחר מתוך http://www.che.org.il/download/files/shohat-report_e.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2005). מועמדים ללימודי תואר ראשון ותואר שני, סטודנטים ומקבלי תארים באוניברסיטאות, תשס"ג-תשס"ד, תכונות דמוגרפיות ופריסה גיאוגרפית (פרסום מיוחד 1252). ירושלים: המחבר.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2007). שנתון סטטיסטי לישראל 58. ירושלים: המחבר.

וולנסקי, ע' (2005). אקדמיה בסביבה משתנה: מדיניות ההשכלה הגבוהה של ישראל 1952-2004. תל אביב וחיפה: הקיבוץ המאוחד והטכניון, מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה.

וולנסקי, ע' ולימור, נ' (2006). ההשכלה השלישנית בישראל: פרדיגמה חדשה למדיניות. חיפה: הטכניון, מוסד שמואל נאמן למחקר מתקדם במדע וטכנולוגיה.

יוגב, א' (2010). הפרטה בהשכלה הגבוהה: תכניות החוץ-תקציביות לתואר השני באוניברסיטות מחקר בישראל. בתוך א' איכילוב (עורכת), הפרטה ומסחור בחינוך הציבורי בישראל (עמ' 91-110). תל אביב: רמות.

יוגב, א', ליבנה, ע' ומקדוסי, ע' (2008). מאוניברסיטה לעם לאוניברסיטה בע"מ: התכנית החוץ-תקציבית לתואר שני באוניברסיטת מחקר בישראל. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, בית הספר לחינוך והחוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה. עמיר, ד' (2000). צרפתית, נגינה ו... כביסה. אקדמיה, 7-8, 7-11.

קראוס, ר' והרטמן, מ' (1994). שינוי ביוקרת המקצועות בישראל בשנים 1974-1989. מגמות, 2(78-87).

רבינוביץ, א' (2000). האוניברסיטה כעמוד התווך של החברה האזרחית. בתוך א' ליבוביץ ונ' כהן (עורכים), האוניברסיטה בשנת 2010 (עמ' 97-103). תל אביב: רמות.

- Aronowitz, S. (2000). *The knowledge factory: Dismantling the corporate university and creating true higher learning*. Boston, MA: Beacon.
- Ayalon, H., & Menahem, G. (2010). Non-profit mid-career programs as a second chance. *Higher Education Policy*, 23(4), 531-548.
- Barnett, R. (2003). *Beyond all reason: Living with ideology in the university*. Buckingham, England: Society for Research into Higher Education and Open University Press.
- Berman, E. M. (1998). *Productivity in public and nonprofit organizations: Strategies and techniques*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Bok, D. (2003). *Universities and the marketplace*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Brown, R. H., & Clignet, R. (2000). Democracy and capitalism in the academy: The commercialization of American higher education. In R. H. Brown & J. D. Schubert (Eds.), *Knowledge and power in higher-education* (pp. 17-48). New York, NY & London, England: Teachers College Press.
- Dar, Y., & Getz, S. (2007). Learning ability, socioeconomic status, and student placement for undergraduate studies in Israel. *Higher Education*, 54(1), 41-60.
- Duderstadt, J. J., & Womack, F. W. (2003). *Beyond the crossroads: The future of the public university in America*. Baltimore, MD & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Fisher, D., & Rubenson, K. (1998). The changing political economy: The private and public lives of Canadian universities. In J. Currie & J. Newson (Eds.), *Universities and globalization: Critical Perspectives* (pp. 77-98). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Giroux, H. A. (2002). Neoliberalism, corporate culture and the promise of higher education: The university as a democratic public sphere. *Harvard Educational Review*, 72(4), 425-463.
- Gould, S. J. (2003). *The hedgehog, the fox, and the magister's pox*. London, England: Vintage.
- Gumport, P. J. (1993). The contested terrain of academic program reduction. *The Journal of Higher Education*, 64(3), 283-311.
- Kirp, D. L. (2003). *Shakespeare, Einstein, and the bottom line: The marketing of higher education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Levine, A. (2001). Privatization in higher education. In M. L. Henry (Ed.), *Privatizing education* (pp. 133-148). Boulder, CT & Oxford, England: Westview.
- Morphew, C. C., & Eckel, P. D. (2009). *Privatizing the public university: Perspectives from across the academy*. Baltimore, MD & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Priest, D., & St. John, E. (2006). *Privatization and public universities*. Bloomington: Indiana University Press.
- Pusser, B., Gansneder, B. M., Gallaway, N., & Pope, N. S. (2005). Entrepreneurial activity in nonprofit institutions: A portrait of continuing education. *New Directions for Higher Education*, 129, 27-42.

- Schuetze, H. G., & Slowey, M. (2002). Participation and exclusion: A comparative analysis of non-traditional students and lifelong learners in higher education. *Higher Education, 4*, 309-327.
- Slaughter, S. (1998). Federal policy and supply-side institutional resource allocation at public research universities. *The Review of Higher Education, 21*, 209-244.
- Slaughter, S., & Leslie, L. L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies, and the entrepreneurial university*. Baltimore, MD & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Slaughter, S., & Rhoades, G. (2004). *Academic capitalism and the new economy: Markets, state, and higher education*. Baltimore, MD & London, England: The Johns Hopkins University Press.
- Washburn, J. (2005). *University, Inc.: The corporate corruption of higher education*. New York, NY: Basic Books.
- Yogev, A. (2010). Qvo Vadis Magister Artium? Policy implications of executive master's programmes in an Israeli research university. *Higher Education Policy, 23*, 83-98.
- Zemsky, R., Wegner, G. R., & Massy, W. F. (2005). *Remaking the American university: Market-smart and mission-centered*. New Brunswick, NJ & London, England: Rutgers University Press.

נספח

לוח 11: מניעי הסטודנטים ללימודי התואר השני, ניתוח גורמים¹

טעינויות על הגורמים						
גורם פיתוח אישי	גורם תעסוקתי	גורם חברתי-נורמטיבי	SD	M		פריט
-.19	.13	.73	1.22	2.39		הנורמה היא ללמוד תואר שני
						לעמיתיי לעבודה השכלה גבוהה משלי
-.04	.17	.72	1.07	1.87		לזכות בסטטוס ומעמד בחברה
.07	.32	.70	1.30	2.71		היוקרה של האוניברסיטה
.18	.22	.65	1.35	2.81		לפגוש חברה מתאימה
.30	.04	.61	1.30	2.48		התנאים במקום העבודה מאפשרים לי ללמוד
.19	.13	.40	1.29	3.37		לשפר את סיכויי בשוק העבודה
.02	.84	.16	1.24	3.65		להתקדם בעבודה או במקצוע הנוכחיים
.04	.84	.14	1.37	3.54		להעלות את השכר החודשי שלי
-.07	.79	.24	1.38	3.28		קבלת כלים לשינוי בארגון שבו אני עובד
.24	.52	.40	1.46	2.71		להרחיב את אופקיי ולהתפתח
.77	-.03	.10	0.71	4.53		ללמוד מקצוע המעניין אותי
.76	.06	-.09	0.79	4.48		להתנסות בעבודה מחקרית
.48	.03	.28	1.37	2.57		
1.29	1.64	4.11				ערך עצמי של הגורם (Eigenvalue)
9.49	12.60	31.63				אחוז השונות המוסברת על-ידי הגורם (R^2)
.43	.80	.69				מהימנות הגורם (Cronbach's α)

1 הפריטים המודגשים מגדירים את הגורם.

לוח 2: עמדות הסטודנטים כלפי האוניברסיטה, ניתוח גורמים¹

טעינויות על הגורמים						
גורם תמיכה בתפקיד החברתי של האוניברסיטאות	גורם תמיכה בהפרטת האוניברסיטאות	גורם פגיעת התכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות	SD	M		פריט
						המצוינות האקדמית באוניברסיטאות עשויה להיפגע כתוצאה מפתחת התכניות החוץ-תקציביות
-01	-13	.82	1.34	2.70		
						התכניות החוץ-תקציביות פוגעות בהשכלה הגבוהה הציבורית
-06	-04	.77	1.26	2.26		
						התכניות החוץ-תקציביות הן ביטוי למסחור האוניברסיטאות
.02	-09	.76	1.22	3.30		
						האוניברסיטאות פותחות את התכניות החוץ-תקציביות בעיקר בגלל אילוצים כלכליים
.07	-01	.67	1.17	3.73		
						התכניות החוץ-תקציביות מתייחסות לסטודנטים כצרכנים ולעצמן כנותנות שירות
.07	.13	.62	1.13	3.36		
						התכניות החוץ-תקציביות מאפשרות בעיקר לבעלי אמצעים להשתלב בהשכלה הגבוהה
.16	.11	.60	1.24	3.57		
						אני תומך בהרחבת התכניות החוץ-תקציביות באוניברסיטאות
.15	.37	-.55	1.18	3.36		
						התרומה העיקרית של התכניות החוץ-תקציביות היא למנהלים
.14	.15	.44	1.25	3.16		
						התפקיד המרכזי של האוניברסיטאות הוא מחקר
.20	-07	.35	1.15	3.25		
						המדינה חייבת לפקח על פעילות האוניברסיטאות
.15	.12	.19	1.04	2.65		
						על האוניברסיטאות לאמץ דפוסי פעולה מן העולם העסקי למטרת ייעול כלכלי
.01	.71	-.08	1.15	3.22		

(המשך הלוח בעמוד הבא)

לוח 22: עמדות הסטודנטים כלפי האוניברסיטה, ניתוח גורמים¹ (המשך)

טעינויות על הגורמים					
גורם תמיכה בתפקיד החברתי של האוניברסיטאות	גורם תמיכה בהפרטת האוניברסיטאות	גורם פגיעת התכניות החוג'תקציביות באוניברסיטאות	SD	M	פריט
					בסופו של דבר, כל האוניברסיטאות יעברו תהליך של הפרטה
-.08	.67	.19	1.17	2.39	
					אני תומך בהפרטת האוניברסיטאות
-.19	.65	-.17	1.19	1.98	
					יש מקום לאוניברסיטאות פרטיות לצד האוניברסיטאות הציבוריות
-.01	.60	.01	1.21	3.34	
					יש לעודד שיתוף פעולה בין האוניברסיטאות לחברות העסקיות
.02	.57	-.01	1.29	3.23	
					התפקיד המרכזי של האוניברסיטאות הוא הכשרה מקצועית
.01	.38	.07	1.04	2.65	
					התפקיד המרכזי של האוניברסיטאות הוא הוראה
.05	.38	-.02	1.04	2.87	
					על האוניברסיטאות מוטלת האחריות לטיפוח התרבות בחברה
.79	.02	.12	1.14	3.72	
					תפקיד האוניברסיטאות הוא שמירה על הדמוקרטיה
.77	-.09	.16	1.28	3.14	
					אחת המטרות החשובות של האוניברסיטאות היא קידום שוויון חברתי
.66	-.08	.10	1.13	3.36	
					האוניברסיטאות צריכות לעודד חשיבה ביקורתית בקרב הסטודנטים
.66	.09	.15	0.81	4.38	
					בזכות התכניות החוג'תקציביות אוכלוסייה מבוגרת יותר רוכשת השכלה גבוהה
.30	.24	-.20	1.19	3.40	
					הממשלה לא צריכה לקחת חלק במימון האוניברסיטאות
-.26	.22	.05	0.82	1.42	
2.23	2.65	4.11			ערך עצמי של הגורם (Eigenvalue)
9.70	11.52	17.86			אחוז השונות המוסברת על-ידי הגורם (R ²)
.75	.71	.70			מהימנות הגורם (Cronbach's α)